

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

А.Ю.Мартинов*

ІСТОРИЧНІ ЗНАННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація – популярна тема у соціальних науках. У статті глобалізація розглядається як соціально-історичний і соціально-економічний процес. Автор в історичному контексті простежує концептуальні та методологічні аспекти проблеми глобалізації.

Попередній результат радикальних історичних змін, які відбуваються на межі ХХ–ХХІ ст., визначається по-різному. Ідеться про постіндустріальне (Д.Белл), мережеве інформаційне (М.Кастельс), постмодерне (А.Етціоні), навіть постісторичне (Ф.Фукуяма) суспільства. Різні дослідники (британські, канадські, німецькі, російські, українські та ін.) погоджуються з точкою зору, яка визнає, що тектонічні зрушення насамперед є наслідком інтенсивних процесів трансформації світової економіки. Іспанський соціолог М.Кастельс характеризує глобальну економіку як таку, що здатна працювати «як єдина система в режимі реального часу в масштабі всієї планети»¹. Це завдання технічно та практично вирішує Інтернет, який водночас є своєрідним символом процесу глобалізації.

Бурхливі дискусії, які відбуваються у соціальних науках із приводу проблем глобалізації, поки що лише опосередковано торкнулися історичної науки, яка традиційно займається дослідженням причин і наслідків подій. Одним із таких наслідків розгортання процесу глобалізації може вважатися зміна статусу історичної науки у системі соціальних наук.

Звичайно, історична наука може розглядатися як сукупність різноманітних культурних практик, трансформація яких неминуче провокує зміни історичної свідомості по всій її вертикалі – від професійних істориків і до «споживачів» історичних праць. Здається, що у глобальному інформаційному суспільстві, яке народжується й інтенсивно розвивається, історія досягає «точки зникнення» у надлишковій інформації про різні події, в яких важко розібратися². За цих гносеологічних умов непросто знайти місце для національної історії.

В історичній науці незалежної України «діалектику формування цілісної картини всесвітньої історії стосовно національної історії» одним із перших проаналізував В.Потульницький, який у своїй ґрунтовній монографії розглянув причини відокремлення української і всесвітньої історії у світовій та українській історичній науці, і осмислив проблеми інтеграції української національної історії у світову³. Звичайно, дискусія з цієї проблеми не закінчилася. Зокрема, можна погодитися із зауваженням російської дослідниці Т.Панфілової, яка пише, що «поняття «всесвітня історія» висловлює особливий стан історії, якому властивим є зростання взаємозалежності між країнами і народами та перетворення взаємозалежності у суттєвий фактор розвитку кожного з них, що дає можливість осмислювати його як нову історичну якість»⁴. Скориставшись терміном «глобальна історія», ми залишаємо за поняттям «всесвітня історія» всі історичні явища в їх сукупності. Але якою може бути «глобальна історія»? Які чинники визначають сучасну специфіку взаємодії «глобальної» та

* Мартинов Андрій Юрійович – д-р іст. наук, ст. наук. співроб. відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАНУ.

національної історії? У процесі становлення глобальної історії можна знайти різноманітні періодизації.

«Традиційна історія зафіксувала три визначні спалахи: хрестові походи XII–XIII ст., великі відкриття XVI ст. і колоніальний імперіалізм XIX ст. Якщо подивитися на них під кутом зору історії людства, то ці три поштовхи, – зазначає французький історик Ж.Башлер, – у підсумку зв'язали між собою всі традиційні історії, які відбувалися впродовж попередніх тисячоліть, і змусили до культурного стрибка ті природні історії, що затрималися»⁵. Після 1945 р. унаслідок процесу деколонізації на політичній карті світу з'явилися нові незалежні держави, у «старих» національних державах споживацьке суспільство опинилося перед викликами «меж зростання», які визначаються дефіцитом природних ресурсів та загрозливим наближенням екологічної катастрофи. Демографічна криза у розвинутих країнах і бум народжуваності у країнах «третього світу» провокують масові міграції, які порівнюються з «великим переселенням народів». Під впливом цих факторів змінюються ціннісні орієнтири різних цивілізацій.

Своєю чергою процес європейської інтеграції сформував соціальне замовлення на написання історії Європи «у загальноєвропейських, а не вузько національних термінах»⁶. Аналогічне завдання є характерним і для написання «глобальної історії», яка не є самим лише інтегральним результатом взаємодії національних історій, а може бути наслідком «наднаціональних процесів». Щоб зрозуміти це, треба спробувати розібратися із сутністю, формами та наслідками глобалізації.

Британські дослідники Девід Гелд, Ентоні МакГрю, Девід Голдблатт та Джонатан Перратон акцентують увагу на «чотирьох відмінних історичних формах глобалізації, кожна з яких відбиває особливий зв'язок просторово-часових та організаційних властивостей»⁷. Вони ведуть мову про домодерну, ранньомодерну, модерну і сучасну історичні форми глобалізації. Альтернативна точка зору визначає поняття глобалізації як «процес формування і подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі нових, переважно комп'ютерних технологій»⁸. Таким чином, заперечуються надто глибокі історичні корені сучасної глобалізації. Адже її родові ознаки передусім пов'язуються з інформаційною революцією. Зокрема, канадський дослідник Маршал Мак-Люен звертає увагу на той факт, що аудіовізуальна апаратура формує замкнену систему глобальної відеокommунікації, яка відкриває еру глобальної уніфікації⁹.

Важливим суб'єктом процесу глобалізації є транснаціональні корпорації, які мають прибутки значно більші ніж валовий національний дохід багатьох держав, особливо розташованих на периферії світової економіки та геополітики. Транснаціональні корпорації за своєю структурою та менеджерською організацією більше нагадують до болю знайому тоталітарну державу. Набувши глобальної влади, транснаціональний капітал отримав можливості зіштовхувати інтереси різних національних держав. Пік скандалів навколо зловживань транснаціональних корпорацій, які перетворилися на впливових суб'єктів світової політики, припав на 1990-ті рр.¹⁰ Але це не підірвало домінування транснаціональних корпорацій. Адже світова економіка в політичному сенсі змушує до усунення національно-державних обмежень. Географічні відстані втрачають те велике значення, яке вони мали досі. Державні кордони все менше відокремлюють і все більше об'єднують¹¹.

Зазначимо, що економічне визначення поняття глобалізації стосується головним чином різних мереж транснаціонального розподілу праці, які віддзеркалюють економічні стосунки багатьох суб'єктів. Німецький соціолог У.Бек під глобалізацією розуміє процеси, «в яких національні держави, їх суверенітет влітаються у павутиння транснаціональних акторів і підпорядковуються їх

владним можливостям, їх орієнтації та ідентичності»¹². Однак цей непростий процес провокує кризу в національній політичній сфері, що обумовлюється послабленням соціальної інтеграції різних класів навколо певних світоглядних засад. Наочним симптомом кризи сучасної демократичної системи стає здебільшого неефективне функціонування політичних партій, в ідеалі покликаних упорядковувати різні суспільні погляди і забезпечувати захист різноманітних інтересів у політичному процесі прийняття рішень. Однак у багатьох країнах політичні партії переживають серйозну кризу громадської довіри. Їх піддають гострій критиці і вважають корумпованими та такими, що служать вузьким олігархічним інтересам. Із точки зору громадськості багатьом «демократичним» партіям бракує внутрішньої демократії, звітності та відповідальності за свою діяльність. Такий стан справ провокує кризу національного суверенітету.

Ідея національного суверенітету є культурним продуктом доби Просвітництва, етнічний сепаратизм спирається на пам'ять, спрямовану в минуле. В умовах послаблення національної державності дедалі частіше деформується програмна, релігійна, класова ідентичність і соціальна база політичних партій та активістів. Традиційно еліта була втіленням народної мудрості і досвіду поколінь, скарбницею національної культури, утілювачем волі і кращих устремлінь нації¹³. Доба глобалізації поставила національні еліти у проміжне становище між своїми народами та міжнародними центрами влади. Причому, чим більш неавтономною для власного народу є певна еліта, тим на більші поступки зовнішнім покровителям вона готова йти. Унаслідок цього національний суверенітет, послаблений системою глобальних економічних зв'язків, ще більше нівелюється кризовими процесами в політичній сфері.

Політичні симпатії членів суспільства все частіше визначаються не тільки матеріальними соціальними інтересами, а й ідеальною ціннісною самоідентифікацією. Зазначений чинник змушує звернутися до соціокультурних глобальних процесів. Культурологічний підхід вивчає глобалізацію у цивілізаційному контексті. Соціокультурні процеси глобалізації головним чином окреслюються латинською формулою «E pluribus unum», тобто, «єдність у різноманітті». Цей принцип вимагає дотримання поваги до базових цінностей різних цивілізацій, адже чим більшою є різноманітність, тим стабільніша соціальна система. З цієї точки зору «єдиним богообраним народом, – як слушно зазначає вітчизняний дослідник С.Удовик, – є людство»¹⁴.

Загалом глобалізація розглядається як об'єктивний соціальний процес, сенс якого становить зростання взаємозалежності і взаємозв'язку національних економік, політичних і соціальних систем, взаємодії соціальних суб'єктів із навколишнім середовищем¹⁵. Однак слід мати на увазі, що будь-яка дефініція може водночас виконувати функції теоретичної легітимізації інтересів тих сил, які визначають процес глобалізації. Французькі соціологи звертають увагу на суттєві семантичні відмінності. Зокрема, «на відміну від французького терміна «mondilisation» – «глобалізація», який стосується насамперед території в географічному й економічному сенсі, а також зростаючої швидкості транспорту та зв'язку, англіцизм «globalization» більше наголошує на ідеї близькості людей, а також на їхньому відчутті існування в поділеному, але спільному просторі... Термін «глобалізація» також охоплює широку образну сферу, за браком нової утопії – орієнтир, завдяки якому людина набуває віри у свої можливості щодо поліпшення умов життя та поширення ліберальних цінностей»¹⁶.

Отже, глобалізація є соціально-історичним процесом розвитку людства. Попри це, історія народів, які належать до різних цивілізацій, не має спільної універсальної програми. Єдність глобальної історії є проблематичною. Тільки з позицій історичного матеріалізму всі народи, незалежно від цивілізаційної ідентифікації, мають пройти однаковий шлях розвитку. Нелінійність розвитку пе-

рекреслює детермінізм. Усупереч цій тенденції суб'єктивна глобалізація пропагує ідею встановлення та підтримання нового світового порядку. Під зазначеним поняттям розуміється фактичне скасування традицій та формування уніфікованої маси космополітів. Ідейне кредо нового глобального суспільства становить деконструкція культурного спадку минулого. Але реалізація цього проекту на початку XXI ст., призвівши до виникнення всесвітнього інформаційного суспільства, зіштовхнулася зі складнощами, обумовленими відсутністю всесвітньої держави та світового уряду. Говорячи про сучасний етап глобального розвитку, слід зазначити, що глобалізація – це нелінійний процес, оскільки він має багато детермінант. Наприклад, влада у сучасному суспільстві, крім національного, концентрується на наднаціональному, регіональному (локальному) рівнях, а також на рівні недержавних громадських організацій.

Загалом традиційний вестернізаторський погляд на всесвітню історію змушує вважати західний варіант розвитку «магістральним» шляхом світової цивілізації. Тому всі незахідні країни в умовах процесу глобалізації будуть втягуватися в логіку «доганяючого» щодо західного центру. Цивілізації, які опиняться за бортом глобалізації, на думку багатьох дослідників, деградуватимуть у процесі історичного відбору. Але це не означає близької перемоги ліберальних цінностей у глобальному масштабі, адже «звичайно існує розрив між тим, що людина вважає своїми цінностями, і дійсними цінностями, якими вона керується»¹⁷. Наприклад, християнський гуманізм не завадив багатьом європейцям активно займатися работоргівлею. А американська пуританська громада півдня США до 1864 р. активно використовувала рабську працю на бавовняних плантаціях. Ліберальної економіки не може бути без ліберальної моралі. Однак унаслідок цього ліберальне ринкове суспільство руйнує ціннісні основи ринкової економіки. Як слушно зазначає відомий фінансовий спекулянт Дж.Сорос, «жодне суспільство не може існувати без моралі. Навіть наші аморальні орієнтири вимагають морального виправдання»¹⁸. Але великою ціною «аморальної моралі» є фактичний крах прогресивної ідеології розвитку¹⁹. Дедалі частіше, як свідчить практика діяльності Світової організації торгівлі, вільна торгівля стає не принципом, а засобом для досягнення мети глобального панування. Наприклад, «багаті країни Заходу, в яких проживає лише четверта частина людства, витрачають на свої потреби 70% усієї виробленої енергії, 75% металів, 60% продовольства, 85% деревини»²⁰. Сполучені Штати Америки, де проживає лише 5% населення земної кулі, володіють половиною всіх світових багатств.

Отже, модернізація суспільства нерівнозначна вестернізації, оскільки для досягнення західного рівня життя на нашій планеті для всіх просто не вистачить ресурсів. Зрештою, поширення демократії силою суперечить самій ідеї демократії. Унаслідок цього «історичний процес повернувся в бік гострого конфлікту між Заходом і значною частиною ісламського Сходу»²¹. Із початком глобальної антитерористичної кампанії все частіше здається, що середньовіччя закінчилося тільки в підручниках. Після терактів 11 вересня 2001 р. США продемонстрували пріоритет власних інтересів над потребами своїх союзників. Адміністрація Дж.Буша-мол. повернула зовнішньополітичний курс США в русло пріоритетів національних інтересів. Символом такої імперської ідеології є імператив – «хто не з нами, той проти нас»²². За цих обставин національна держава стає останнім оплотом антиглобалістів.

Утім, за доби глобалізації змінюється семантика визначення поняття «нації». Відбувається відхід від розуміння нації як спільноти «людей, зв'язаних кровним походженням, спільністю психічної вдачі та спільною мовою»²³. Нація все ще досить часто визначається як «вищий етап розвитку етнічної спільноти, яка відповідає певній економічній формації, формується на основі спільної національної самосвідомості, території, мови, особливостей матеріальної і духов-

ної культури, які проявляються в національно-психологічних особливостях, традиціях, звичках»²⁴. Але, якщо нація є уявленою спільнотою, тоді «жодна нація, – як зазначає Б.Андерсон, – не вважає себе рівновеликою з усім людством»²⁵. Такий підхід відповідає розумінню глобальних проблем українськими вченими, які наголошують на збереженні ролі і значення національної держави за умов глобалізації²⁶.

За доби Просвітництва, «законним дитям» якого стала Велика французька революція кінця XVIII ст., позитивним результатом історичного розвитку було будівництво національних держав. Відтоді національна держава стає майже синонімом поняття «модерн» та його головним суб'єктом. На думку І.Валлерстайна, завдання національного розвитку спираються на вирішення проблем «досягнення виборчих прав, побудови держави добробуту і розробки національної ідентичності»²⁷. Проголошуючи Декларацію незалежності США 4 липня 1776 р., американці починали свою історію із чистого аркуша. Надалі «з кожним роком, – як зазначає професор Французької академії Рене Ремонд, – історія Сполучених Штатів стає все більш тісно пов'язаною з історією всього людства»²⁸.

На нинішньому етапі розвитку процесу глобалізації наймогутніші нації-держави не втрачають свого значення на світовій арені, хоча роль їх інституцій істотно змінюється. Утім, досі захист соціальних інтересів людей і суспільства у цілому здійснюється на національному рівні. Національний принцип організації суспільства притаманний найуспішнішій інтеграційній моделі – Європейському Союзу, який у своїй першій спільній Конституції так і не спромігся дійти до рівня федеративної організації.

Наднаціональний принцип розвитку відроджує привабливу модель глобальної імперії. Водночас існує ризик демодернізації національних держав, особливо внаслідок нерозв'язаних суспільних суперечностей, які провокують громадянські війни. Яскравим прикладом цього є ситуація в Іраку, що склалася після американсько-британської інтервенції 20 березня 2003 р. Руйнація інфраструктури, яка забезпечує повсякденні потреби відтворення цивілізованого життя, провокує перманентну війну всіх проти всіх, і, як наслідок, подальший регрес та розпад суспільних структур. Інший показовий приклад деконструкції національної історії та її міфів становить боротьба навколо визнання незалежності від Сербії албанців Косова. Але за нинішніх умов слід пам'ятати іронічне зауваження Дж.Орвелла, який справедливо попереджав, що «колонії не перестають бути колоніями лише від того, що набули незалежності»²⁹. Процес творення національних держав у сучасному глобальному світі триває, хоча нові незалежні країни суттєво відстають від невеликої кількості найпотужніших держав, які за рівнем економічного та політичного розвитку виходять на наднаціональний рівень. Гегемонія Заходу забезпечується його домінуванням у трьох сферах: фінансовій, військово-політичній та інформаційній. Однак гасло «наша батьківщина – людство», зважаючи на різний ступінь національного розвитку, апріорі непридатне для універсального вжитку.

Національна історія залишається інструментом знаходження балансу між раціональністю, традиціями та емоціями. Зазвичай, щасливі нації не залишають слідів у історії. Але навіть трагічний «бренд» за умов відповідної реклами та комерційного попиту коштує мільйонів доларів. Наприклад, Японія з кінця 1980-х рр. заробляє великі гроші на туризмі до міст Гірошима й Наґасакі, які стали символами нової історичної епохи³⁰. Звичайно, якщо пам'ятати вигідно, ніхто не буде забутий. Отже, яку роль історія відіграє за доби глобалізації?

Постмодерністи стверджують, що будь-яке знання несе відбиток цінностей та інтересів тих, хто пізнає. Тому будь-яке знання є заангажованим і являє собою відтворення певної влади. Спровокований тотальною пропагандою масовий страх того, що смисл може бути нав'язаний, провокує зневагу до ідеальних

цінностей. Загострюється конфлікт нових соціальних норм і традиційних суспільних цінностей. За цих обставин саме історія виконує важливу функцію ідентифікації, диференціації та консолідації. Як справедливо зазначав німецький філософ Карл Ясперс, «історичне, навіть зазнаючи руйнації, не підвладне часові... Усе мусить безперервно змінюватися, оскільки в історії постійно наявна незавершеність. Сама по собі історія неспроможна бути завершеною. Вона може наблизитися до кінця тільки через внутрішню недосконалість або космічну катастрофу»³¹.

Дослідницький результат є окремою моделлю реальності, яка відтворена за допомогою певного сприйняття й обізнаності історика. Тому констатація кризи історичної науки завжди суб'єктивна. Утім, будь-яка криза не існує поза її усвідомленням. Популярним стає напівжартівливе визначення історії як науки, «в якій все найліпше в минулому»³². З'являються і більш категоричні твердження. Російський історик М.Бойцов зазначає, що глобальний світ не потребуватиме досліджень колективного минулого у такій формі, як це потрібно націям-державам. Історія як наука народилася одночасно з національною державою і разом із нею переживає кризу.

«Історія в глобальному суспільстві, – зазначає М.Бойцов, – має вирисовуватися як заперечення і подолання національних, регіональних і культурних історій, як історія побудови єдиної планетарної цивілізації і як обґрунтування того, чому у цій цивілізації влада і ресурси поділяються саме так, а не інакше»³³. Історія глобального суспільства, по суті, обмежується дослідженням переважно «наднаціональних» явищ і тенденцій інтеграції. Зазначену традицію започаткував, досліджуючи економічну історію доіндустріальної Європи, Фернан Бродель, який за одиницю аналізу приймає глобальний масштаб, оскільки «справжній капіталізм завжди багатонаціональний»³⁴.

За доби глобалізації активно поширюється думка, що національна історія заважає швидкій і безболісній реалізації глобалізаційного проекту. Наприклад, національні конфлікти, які становлять суттєвий зміст і сенс національної історії, заважають відкривати нові ринки й отримувати прибуток. Під впливом соціальних міфів історія виникнення і розвитку держав та націй, як правило, перекручується настільки, що її об'єктивний аналіз можливий лише за допомогою критичного порівняння різних джерел. Але зробити це легко в теорії. На практиці часто подібний аналіз суттєво ускладнений не просто суб'єктивністю джерел, а й замовним характером інформації. Через це вся писемна всесвітня історія із самого початку є об'єктом постійних маніпуляцій. Історія має ставити питання, ніж давати відповіді, відкривати історію для обговорення, а не закривати її останню сторінку.

Найважливішою категорією для розуміння соціального життя за нинішніх умов глобалізації є не тільки з'ясування причин і наслідків певного процесу або явища, а, насамперед, надання їм нового значення. В основі ціннісних систем стародавніх культур була ідея вічного сучасного. Тому «образи з минулого та збереження у пам'яті знання про минуле підтримуються і передаються наступним поколінням за допомогою ритуальних дій»³⁵. Формою сучасної прискореної зміни історичної свідомості стає «війна» пам'ятників. Ще навесні 1945 р. у Кенігсбергу на могилі Імануїла Канта було написано: «Обережно: пам'ятник історії». Але це не врятувало його від глумління. Гумористи на пам'ятнику написали: «Імануїл зрозумів, що світ піддається пізнанню»³⁶. Але пізнати не означає автоматично виправдати. Унаслідок цього відчувається дефіцит політично коректних мотивів для національної гордості. Це пояснює «війну» з пам'ятниками радянської доби у країнах Центральної та Східної Європи.

Нові ритуали мають властивість формувати систему цінностей і наділяти смыслом життя тих, хто бере у них участь. Ритуал тлумачить соціальну ре-

альність, наділяє минуле значенням саме як специфічну форму колективної автобіографії. Зокрема, в умовах перманентної суспільно-політичної кризи в Україні пропонується відродити гетьманську форму влади. Причому «спосіб обрання гетьмана і здійснення за ним контролю варто запозичити в наших предків»³⁷. Ця ініціатива доводить слушність тези про те, що «бачення сучасного, – як зазначав німецький філософ Карл Ясперс, – такою ж мірою залежить від сприйняття минулого, як і від прогнозування майбутнього. Наші думки про майбутнє впливають на те, яким чином ми бачимо минуле і сучасне»³⁸.

Презентизм, тобто бажання жити сьогоднішнім днем, є однією з важливих рис доби постмодерну. Буття у сучасному звільняє людину від тягара історичної відповідальності і пов'язаної з нею жертвності. «Ліберали постмодерну, – зазначав російський філософ О.Панарін, – стверджують рівнозначність будь-яких проміжків часу і пропонують нам поринути в їхню мозаїку, залишивши турботи про сенс і спрямованість соціального часу»³⁹. Постмодернізм відмовляє моралі у праві бути джерелом легітимності та визнає будь-які соціальні практики, якщо ті є ефективними. Відбувається стрімка комерціалізація знання. Інтернет як резервуар «готового знання» стає символом інформаційного «кінця історії». Тенденції деконструкції, проявом яких є не завжди вдалі спроби «управління геополітичним хаосом», свідомо руйнація великих наративів актуалізують аналіз стану історичної науки за доби глобалізації.

«Ми при звичаєні до руху в натовпі серед незнайомих людей, де більшість із тих, хто на власні очі бачить вчинки та чує заяви інших, зазвичай дуже мало знають або й не знають зовсім про історію цих вчинків і заяв. Так само люди мало знають або й не знають зовсім про подібні вчинки і заяви, зроблені в минулому»⁴⁰. Соціальна пам'ять людей різних культур суттєво різнилася. Причому у постмодернізмі «минуле розглядають як великий набір образів, усі стилі минулого є потенційно відкритими до гри випадкових, часто гумористичних, алюзій»⁴¹. Унаслідок цього людина дедалі менше відповідає за минуле, яке віддзеркалюється у сучасному, та за майбутнє, яке готує своїми не завжди раціональними діями.

Зрештою, «людина стає майже беззахисною перед силою процесів, які вона не у змозі контролювати»⁴². Це, зокрема, стосується деконструкції національної історії. Зазначений, не завжди об'єктивний процес, як правило, починається з її релятивізації та застосування принципу «скільки істориків – стільки й історій». На першому етапі порушується монополія національної держави «розповідати» і транслювати свою історію новим поколінням. Розуміння «ворожої» позиції на принципах толерантності, а не на основі позиції «я поважаю чужу думку, але не поділяю її», стає передумовою для нівелювання монопольного тлумачення національної історії. Досвід подолання тоталітарного минулого, яке розквітло у XX ст., на прикладі Німеччини та Росії свідчить, що легко пишати національною історією, демонструючи патріотизм, але морально непросто приймати на себе відповідальність за зло, скоєне в минулому. Особливо це стосується нових поколінь, які не несуть за злочини прямої відповідальності.

В Україні суспільні дискусії навколо перипетій Другої світової війни та небезпечна перспектива «війни пам'ятників» також засвідчують не консолідуючу, а роз'єднуючу роль недавнього минулого. Причому домінантними є не загальнонаціональна ідентифікація української політичної нації, а локальні та регіональні ідентичності як на сході, так і на заході України. Унаслідок цього ускладнюється ідентифікація з національною історією, натомість посилюється масова недовіра до будь-якої історичної інформації.

Оскільки власної історії у глобального суспільства немає, національні історії трансформуються на ерзац-історії. Склався набір «іміджів» персоналій минулого, які легко пізнаються й активно використовуються у рекламі. Наприклад, німець-

ка преса рекламує швейцарські годинники з відповідним цитуванням пушкінського «Євгенія Онегіна». Бізнесові імперії вибудовують свої іміджі на бонапартистських традиціях. Завдяки цій тенденції у постмодерному суспільстві історія стає джерелом комерційних образів та способом функціонування розважальної масової культури. Різні соціальні верстви все частіше не ідентифікуються зі спільним минулим, а детермінуються суб'єктивним досвідом споживання. Як зазначає Ж.Бодрійяр, «суспільством споживання є те, де не лише є предмети та товари, які можна купити, а де саме споживання спожито у формі міфу»⁴³. Глобальне суспільство стає спільнотою споживачів товарів, які виробляються транснаціональними корпораціями та рекламуються через глобальні інформаційні мережі. Риторичним стає питання, чи зберігається за цих обставин сенс історії?

Однак до фізичного «кінця» історії ще далеко. Майбутнє є відкритою можливістю. Але «жодним чином не гарантовано, – як слушно зазначає І.Валлерстайн, – що кінець однієї неегалітарної історичної системи підведе до кращої системи»⁴⁴. Наприклад, демократичні західні держави задля власного самозбереження гостро потребують високого рівня народжуваності, як у релігійних суспільствах. Інакше у західному суспільстві діти не народжуватимуться. Європа буде надто старою, або вже мусульманською⁴⁵. Попри цей сумний прогноз, новітня історія Європи послідовно переписується у загальноєвропейських категоріях, а не вузьконаціональних традиціях. За цих обставин «складність визначається спроможністю змінюватися»⁴⁶.

Триває перехідна епоха від історії втрачених сподівань до історії поки що нереалізованих страхів. Що становить перспективу історичних досліджень за доби глобалізації? Насамперед може йтися про мікроісторію, яка у центр уваги ставить особистість і стає своєрідним універсальним масштабом і смисловим центром історії. Перспективним видається подальший розвиток міждисциплінарних досліджень у межах соціальних наук. Зокрема, використання у традиціях синергетики поняття «історичне роздоріжжя» дає можливість застосовувати контрфактичний аналіз минулого. Історичне роздоріжжя можна знайти у будь-яких періодах історичного процесу, це поняття поєднує мікро- (особистість) та макро- (суспільство) рівні дослідження соціальних систем. Аналіз історичного роздоріжжя дає можливість робити соціальні прогнози не лише за аналогією, а й з урахуванням випадковостей в історії⁴⁷. Правила контрфактичного історичного моделювання сформулював ще німецький військовий стратег К.Клаузевиць. Зокрема, ще перед початком дослідження слід визначити сумнівні факти й абстрагуватися від них. Гіпотеза, яка суперечить дійсності, повинна бути відкинута ще до початку аналізу. Виявляючи причинно-наслідкові зв'язки, треба пам'ятати, що учасник подій, обмежений рамками свого часу, не міг володіти всією інформацією, яка є відомою історику. Аналіз можливих варіантів розвитку подій дозволяє не просто констатувати відомі факти, а збагатити історичне знання новими даними, з'ясовувати мотивацію дій історичних суб'єктів⁴⁸.

Зазначений підхід дає можливість бачити в історії всю суперечливість, яка є наслідком різноманітної діяльності її багатьох суб'єктів. Тому загалом за умов глобалізації зберігається оптимістична історична перспектива, за якої «гуманізм, – як справедливо зазначає Т.Панфілова, – перетворюється на зміст і сенс всесвітньої історії, оскільки їй потрібні творчі особистості»⁴⁹. Зрештою, саме завдяки цьому кожна людина і кожен народ зберігатимуть шанс бути господарями власної історії, а, отже, і всієї історії людства загалом.

¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – Москва, 2000. – С.105.

² Бриггс Э., Клэвин П. Европа нового и новейшего времени. С 1789 года и до наших дней / Пер. с англ. – Москва, 2006. – С.528.

- ³ *Потульніцький В.А.* Україна і всесвітня історія: історіософія світової та української історії XVII–XX ст. – К., 2002.
- ⁴ *Панфилова Т.В.* Проблема смысла истории // Вопросы философии. – 2006. – №12. – С.19.
- ⁵ *Башилер Ж.* Нариси загальної історії. – К., 2005. – С.272.
- ⁶ *Кёнигсбергер Г.Г.* Европа раннего нового времени. 1500–1789 / Пер. с англ. – Москва, 2006. – С.15.
- ⁷ *Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж.* Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Пер. з англ. – К., 2003. – С.478.
- ⁸ *Делягин М.Г.* Мировой кризис. Общая теория глобализации. – Москва, 2003. – С.51.
- ⁹ *Мак-Люэн М.* Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. – К., 2003. – С.406.
- ¹⁰ *Семенов И.С.* Корпоративное гражданство: западные модели и перспективы для России // Политические исследования. – 2005. – №5. – С.26.
- ¹¹ *Münkler H.* Imperien. Die Logik der Weltherrschaft – vom Alten Rom bis zur den Vereinigten Staaten. – Berlin. – 2005. – S.59.
- ¹² *Бек У.* Что такое глобализация? – Москва, 2001. – С.26.
- ¹³ *Лукашевич В.М.* Глобалистика. – Л., 2006. – С.320.
- ¹⁴ *Удовик С.Л.* Глобализация. Семиотические подходы. – К., 2002. – С.444.
- ¹⁵ *Altwater E., Mahnkopf B.* Grenzen der Globalisierung. Ökonomie, Ökologie und Politik in der Weltgesellschaft. – Münster, 2004. – S.43.
- ¹⁶ *Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'єр Ф.* – Соціологія глобалізації / Пер. з фр. – К., 2005. – С.195.
- ¹⁷ *Фромм Э.* Психоанализ и этика. – Москва, 1993. – С.285.
- ¹⁸ *Сорос Дж.* Про глобалізацію. – К., 2002. – С.149.
- ¹⁹ *Валлерстайн И.* Геополитические миро-системные изменения 1945–2025 годы // Вопросы экономики. – 2006. – №4. – С.73.
- ²⁰ *Павленко Ю.* Глобалізація як цивілізаційна трансформація людства: спрямованість і контроверсійність. Девід Гелд і Ентоні МакГрю, Девід Голдблатт і Джонатан Перратон. Глобальні трансформації // Передне слово. – К., 2003. – С.14.
- ²¹ *Васильев Л.С.* Движущие силы и динамика исторического процесса // Общественные науки и современность. – 2006. – №6. – С.137.
- ²² *Rifkin J.* Der europäische Traum. Die Vision einer leisen Supermacht. – Frankfurt-am-Meine. – 2004. – S.23.
- ²³ *Бочковський О.І.* Вступ до націоналізму // Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія / За ред. О.І.Семківа. – Л., 1996. – С.555.
- ²⁴ *Крысько В.Г.* Социальная психология. – Санкт-Петербург, 2006. – С.187.
- ²⁵ *Андерсон Б.* Уявлена спільнота // Націоналізм. Антологія. 2-ге вид. – К., 2006. – С.334.
- ²⁶ Глобалізація і безпека розвитку / О.Г.Білорус, Д.Г.Лук'яненко та ін. – К., 2001; *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Пути и перепутья современной цивилизации. – К., 1998; *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В.* Цивилизационные модели современности и их исторические корни. – К., 2002; *Павленко Ю.В.* История мировой цивилизации: философский анализ. – К., 2002; *Удовик С.Л.* Глобализация: семиотические подходы. – К., 2002 та ін.
- ²⁷ *Валлерстайн И.* После либерализма. – Москва, 2003. – С.130.
- ²⁸ *Ремонд Р.* История Соединённых Штатов Америки / Пер. с фр. – Москва, 2006. – С.188.
- ²⁹ *Sofsky W.* Operation Freiheit. Der Krieg im Irak. – Frankfurt-am-Meine. 2003. – S.189.
- ³⁰ *Мак-Клейн Дж. Л.* Япония. От сегуната Токугавы – в XXI век. – Москва, 2006. – С.866.
- ³¹ *Ясперс К.* Про сенс історії // Сучасна зарубіжна філософія. – К., 1996. – С.187.
- ³² *Головаха Є.* Загальнонауковий словник для неслужбового користування // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – №1. – С.193.
- ³³ *Бойцов М.А.* Выживет ли Клио при глобализации? // Общественные науки и современность. – 2006. – №1. – С.92.

- ³⁴ Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. Т.1: Структура повсякденності: можливе і неможливе / Пер. з фр. – К., 1995. – С.8.
- ³⁵ Коннертон Пол. Як суспільства пам'ятають. – К., 2004. – С.69.
- ³⁶ Lützel P. Die Schriftsteller und Europa. Von der Romantik bis zur Gegenwart. – München, 1992. – S.92.
- ³⁷ Швайка М. Гетьманат як можлива ефективна форма українського демократичного управління // Сучасність. – 2006. – №9. – С.110.
- ³⁸ Ясперс К. Истоки истории и её цель // Смысл и назначение истории. – Москва, 1991. – С.155.
- ³⁹ Панарин А.С. Искушение глобализмом. – Москва, 2000. – С.21.
- ⁴⁰ Коннертон П. Указ. праця. – С.36.
- ⁴¹ Там само. – С.100.
- ⁴² Іллюшина Е. Глобалізація і постмодерне суспільство // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №4. – С.87.
- ⁴³ Бодрийяр Ж. Общество потребления. – Москва, 2006. – С.3.
- ⁴⁴ Валлерстайн И. После либерализма. – Москва, 2003. – С.140.
- ⁴⁵ Штейн М. Демография – лучшее оружие мусульман // Киевский телеграф. – 2007. – 9–22 марта. – С.10.
- ⁴⁶ Модельски Дж. Эволюция глобальной политики // Политические исследования. – 2005. – №4. – С.141.
- ⁴⁷ Нехамкин В.А. Контрфактические исторические исследования и синергетика (Пути взаимодействия) // Общественные науки и современность. – 2006. – №5. – С.128.
- ⁴⁸ Нехамкин В.А. Контрфактическое историческое моделирование К.Клаузевица: теоретико-методологический аспект // Вопросы философии. – 2006. – №6. – С.105–115.
- ⁴⁹ Панфилова Т.В. – Указ. соч. – С.22.

Globalization has become very popular in many social sciences. The article deals with studies on essence of globalization as a historical social and economic process. The author describes conceptual and methodological problems this narrative in the historical science.

Л.І.Буряк*

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст.

У статті розглядаються особливості висвітлення правового статусу жінки у контексті романтичної та позитивістської історіографічної традицій другої половини XIX ст. і обґрунтовується поява нового напрямку в українській історіографії – історичної фемінології.

Інтерес до вивчення історії жінок в українській історіографії почався з дослідження одного із суперечливих і водночас актуальних питань, а саме – правового статусу жінки, його регламентації юридичними кодексами, існуючими традиціями, відголосками звичаєвого права. Правові механізми, що історично визначали матеріальне становище жінки, її незалежність/залежність у сім'ї та суспільстві, існуючі у минулому форми укладання та розірвання шлюбу, співвідношення у цих процедурах громадянських (світських) і церковних елементів, так само, як специфіка кримінальних жіночих вчинків і покарання за них стали актуальними темами в українській історіографії, закладаючи основи нового напрямку досліджень – історичної фемінології¹.

* Буряк Лариса Іванівна – канд. іст. наук, докторантка кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.